فەلسەفەی مارتن هایدیگەر گفتوگۆ لەگەڵ د.محەمەد کەمال

سازدانی: شوان ئەحمەد ڕۆژنامەی هاووڵاتی

بەشی یەکەم

مارتین هایدیگەر بەیەکێک لە فەیلەسوفە دیارو کاریگەرییەکانی سەدەی بیستەم ئەژمار دەکرێت. ئەو توانی بە کتێبی (بوون وکات) وەکو ” هێربرت مارکۆز” دەڵێت: (شۆرشێکی فەلسەفی بەرپابکات.)

ئەم گفتوگۆیەش لێرەدا لەگەڵ (د. محەمەد کەمال) دا سازمانداوە، قسەکردنە بە شێوەیەکی تێروتەسەل و هەمەلایەن لەسەر فەلسەفەی هایدیگەر بەگشتی و کتێبی (بوون کات) بەتایبەتی. هەروەها پەیوەندی سیاسی هایدیگەر بە ئایدۆلۆژی نازیزم و پەیوەندی سۆزداریشی لەگەڵ هانا ئارێنت ، بەشێکی دیکەی ئەم گفتوگۆیەیە.

هاوڵاتی: لە دە دوانزە ساڵی رابردودا ئێوە بە نوسین و وەرگێران، تێکست گەلێکی فەلسەفیتان بەردەستی خوێنەرانی کورد خستووە، نمونەکانیان وەك (فەلسەفەی سارتەر و خوێندنەوەیەکی نوێ، بوون و داهێنان، نیهێلیزم و ڕەهەندەکانی بیرکردنەوە، کێشەی بوون لە مێژووی فەلسەفەدا، فەلسەفەی هیگڵ، ئۆنتۆلۆژی بنەڕەتی و بوونی مرۆڤ، نیتشە و پاش تازەگەری، بوون و نەبوون، فەلسەفەی ئەفلاتوون، کۆماری ئەفلاتوون، مێتافیزیك، کاتیگۆرییەکان، فینۆمینۆلۆژی).

بەڵام ئەوەی تێبینی دەکرێ زیاتر گرنیگیتان بە فەلسەفەو بە فەیلەسوفێکی دیاری وەك مارتین هایدیگەر (1889-1976) داوە، ئەویش لە ڕێی چاپکردنی سێ کتێب لەبارەی ئەوەوە کە دوانیان وەڕگێڕانن (بوون و کات، لەگەڵ تاکە دیداری ڕۆژنامەوانی هایدیگەر لە تەك گۆڤاری دێرشبیگلێ ئەڵمانی). سەرباری نوسینی کتێبێك بەناوی (هایدیگەر و شۆڕشێکی فەلسەفی) کە بە بڕوای من، ئەمەیان یەکەمین کتێبێکە بەو شێوە چڕو پڕو هەمەلایەنییەوە، لەناو کایەی ڕۆشنبیری و کوردیدا لەسەر ئەو فەیلەسوفە نوسرا بێت.

پرسیارەکەی من ئەوەیە، بایەخدانی ئێوە بە هایدیگەر و فەلەسەفەکەی بەو شێوەیە، لە چییەوە سەرچاوە دەگرێت و دەگەڕێتەوە بۆچی؟

د. محەمەد کەمال: من هەر لەسەرەتاوە و لەو کاتەی لە کوردستان بووم و پێش دەرچونم لە وڵات، بەرهەمەکانی ژان پۆڵ سارتەر و سیمۆن دیبۆڤوار و ئەلبێر کامۆ و کۆلن وڵسن، بە عەرەبی لەبەردەستماندا بوون. هەر خۆشم وەك گەنجێك، لە سارتەرەوە دەستم کرد بە خوێندنەوەی فەلسەفەی بونگەرایەتی و سارتەریش کاریگەریەکی گەورەی تێکردم.

ئەو کاتە وەك شاگردێکی سارتەر بیرم دەکردەوە، بەڵام بەداخەوە هایدیگەرم نەدەناسی. ئەڵبەتە لە ڕێی سارتەرو نوسەرەکانی دیکەوە ناویم بیستبوو، بەڵام ئەو کاتە هیچ تێکست و بەرهەمێکی هایدیگەرمان لەبەردەستدا نەبوو. من خۆم هیچ نوسراوێکم نەدیبوو، بەڵام دەمزانی بیریارێکی وجودیە یاخود بیریارێکی بونگەرایە.

کە چوومە دەرەوەی کوردستان و لە زانکۆ دەستمکرد بە خوێندنی فەلسەفە و فێری زمانێکی بێگانە بووم بە تایبەتی زمانی ئینگلیزی، کتێبەکانی هایدیگەرم بەردەست کەوت بە تایبەتی (بوون وکات).

یەکەمجار کە ئەو کتێبەم خوێندەوە بە ڕاستی مەستی کردم، مەستبونێکی فەلسەفی. هەستمکرد ئەو فەلسەفە بونگەراییەی لای سارتەر وسیمۆن دیبۆڤوار و کامۆو کەسانی دیکە هاتۆتە ئاراوە، لەژێر کاریگەری و سێبەری فەلسەفەکەی هایدیگەردا پەیدابووە. لەبەرئەو هۆکارە من ڕومکردە هایدیگەر.

هەرچەندە ئەو بە زمانی ئینگلیزی نەینوسیووە و بە زمانی ئەڵمانی نوسیوویەتی، بەڵام زۆرێك لەبەرهەمەکانی نەك هەموویان، بەزمانی ئینگلیزی لەبەردەستدا بوون. چونکە تا ئێستاش تێکڕای بەرهەمەکانی نەکراون بە ئینگلیزی کە لە هەشتاوهەشت بەرگدا کۆکراونەتەوە .

وا بزانم تا ئێستا نیوەیان وەرگێردراونەتە سەر زمانی ئینگلیزی. جا ئاشنا بوونم بە هایدیگەر لەوێوە دەست پێدەکات. بە ئینگلیزی خوێندن بە تایبەت لە زانکۆیەکدا، منی لە هایدیگەر نزیك کردەوە و تێگەیشتم، بنەمای ئەو فەلسەفەیەی من خۆم بە یەکێك لە شوێن کەوتوانی دادەنا لە هایدیگەرەوە دەست پێدەکات، واتە هایدیگەر پایەیەکی گەورەو دیاری ئەو فەلسەفەیە. لەبەرئەوە هایدیگەر بەلای خۆیدا ڕایکێشام وبیرو بۆچونەکانی بوون بە بنەمایەکی فەلسەفی بۆم.

کە چوومە ئوسترالیاش بڕیارمدا بە تەواوی دەست بە نوسینی فەلسەفی بە زمانی کوردی بکەم، هەرچەندە پرۆژەی نوسینم لە پاکستانەوە دەستی پێکرد. نوسینێکم لە گۆڤاری مامۆستای کورددا بڵاوکردەوە کە لە سوید دەردەچوو. ئەڵبەتە ئەوە سەرەتاکان بوو.

دواتر بوارێکی باشم بۆ لوا کە دەست بە نوسینی کوردی بکەم، ئەوە بوو چاوپێکەوتنەکەی هایدیگەرم وەرگێرایە سەر زمانی کوردی و لەسەر هایدیگەرم نوسی. دواتریش بڕیارمدا (بوون و کات) یش بکەمە کوردی.

هاوڵاتی: بە پێی بۆچونی ئێوە بۆ تێگەیشتن لە مارتن هایدیگەر دەبێت لە کوێوە دەست پێبکەین، لە فینۆمینۆلۆژیای ئەدمۆندهۆسێرلەوە یاخود لە گەڕانەوە بۆ حەکیمەکانی پێش سوکرات؟

د. محەمەد کەمال: بە بڕوای من بۆ تێگەیشتن لە فەلسەفەی هایدیگەر، دەبێت لە هایدیگەر خۆیەوە دەست پێبکەین، چونکە فینۆمینۆلۆژی هۆسێرل، میتۆدە بۆ هایدیگەر. وەکو دەزانین فینۆمینۆلۆژی دوو ڕوی هەیە: ڕوویەکیان فەلسەفەی فینۆمینۆلۆژیە، ڕووەکەی تریان میتۆدی فینۆمینۆلۆژییە.

فەلسەفەی فینۆمینۆلۆژی کە هۆسێرل خۆی دایمەزراندووە (بەتایبەت لەکۆتایی تەمەنیدا)، فەلسەفەیەکی ئایدیالیستانەیە لەسەر بنەمایەکی دێکارتی ڕادەوەستێت. بەڵام میتۆدی فینۆمینۆلۆژی فەلسەفە نییە و میتۆدێکە، ئێمە دەتوانین بەکاری بهێنین بۆ ناسینی جیهانی دەرەوە، یاخود بۆ ناسینی ئەو هەقیقەتەی ئێمە دەمانەوێت خەسڵەتەکانی بدۆزینەوە.

هایدیگەر سودی لە میتۆدی فینۆمینۆلۆژی وەرگرتووە، بۆ ناسینی بوون. ئەگەر بەشی یەکەمی (بوون و کات) بخوێنیتەوە، هەموو پرۆژە ئۆنتۆلۆژیەکەی هایدیگەرت دەکەوێتە بەردەست و لەوێدا هەوڵدەدات، لە واتای بوون بکۆڵێتەوە بەمیتۆدێکی فینۆمینۆلۆژی. لەوێشدا هۆسێرل دەبەستریتەوە بە هایدیگەرەوە.

گەرنا بە بڕوای من بەر لە هایدیگەر هۆسێرل بخوێنیتەوە، پێموا نییە سودێکی ئەوتۆی لێ ببینیت. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا گرنگە بۆ خوێنەری هایدیگەر، بزانێت میتۆدی فینۆمینۆلۆژی چییە. لەبەرئەوەیە ئێمە دەگەڕێینەوە بۆ هۆسێرل. نەك بۆ ئەوەی شارەزاییمان لە فەلسەفەی فینۆمینۆلۆژیدا هەبێت، بەڵكو دەمانەوێت بزانین ئەو میتۆدەی هۆسێرل دایمەزراندووە چۆنە، یاخود بە چ شێوەیەك لە فەلسەفەیەكی بونگەراییدا بەكاردەهێنرێت. تەنها پەیوەندیەكە ئەوەیە.

ئەوە ڕاستە كە هایدیگەر دەگەڕێتەوە لای فەلسەفەی كلاسیكی یۆنانیو ئەڵبەتە لەو گەڕانەوەشیدا، مەبەستی خۆی هەیە. فەلسەفەی كلاسیكی یۆنان لەپێش ئەفلاتووندا فەلسەفەیەكی ئۆنتۆلۆژی بووە، بە تایبەت لای پارمنیدس و هێراكلیت. بەڵام دواتر ئەفلاتوون دێت و ئەو فەلسەفە ئۆنتۆلۆژیە دەگۆڕێت بۆ فەلسەفەیەكی مێتافیزیكی.

واتە لە سەردەمی ئەفلاتوونەوە كەلتوری فەلسەفی یاخود بیركردنەوەی فەلسەفی ڕۆژئاوا، توشی نەریتێكی مێتافیزیكی بووە كە بیركردنەوەی فەلسەفی لە بوون نامۆ كردووە. كەواتە مەبەستی گەڕانەوەی هایدیگەر بۆ فەلسەفەی كلاسیكی یۆنان، تەنها ئەوەیە. بەڵام زۆر گرنگە بۆ تێگەیشتن لە فەلسەفەی هایدیگەر، لە كتێبی (بوون وكات) ەوە دەست پێ بكەیت.

هاوڵاتی: یەكێك لەو پرس و باسانەی قسەی لەبارەوە دەكرێت، ئەوەیە دەڵێن ناكرێت مارتن هایدیگەر وەك فەیلەسوفێكی وجودی پۆلێن بكرێت، چونكە ئەو زیاتر فەیلەسوفێكی ئۆنتۆلۆژی بووە. بە پێی ئاگاداری ئێوە لە پرۆژە فەلسەفیەكەی ژان پۆڵ سارتەر و مارتن هایدیگەر كە فینۆمینۆلۆژیای ئەدمۆند هۆسێرل چاوگ و خاڵی دەسپێكی هەردووكیانە، دەكرێت باسی خاڵە جیاواز و هاوبەشەكانی نێوان سارتەرو هایدگەرمان بۆ بكەیت؟ پرسیارێكی دیكەش ئەوەیە ئایا هایدیگەر زیاتر بە چی دەناسرێت، فەیلەسوفێكی بونگەراییە یاخود فەیلەسوفێكی ئۆنتۆلۆژییە؟

د. محەمەد كەمال: فەیلەسوفێكی فەرەنسی لە هایدیگەر دەپرسێت: (تۆ فەیلەسوفێكی بوونگەرایت یان نا؟).
هایدیگەریش دەیزانی لەفەرەنسا بزوتنەوەیەكی بونگەرایی پەیدابووە و ئەو بزوتنەوەیەش سارتەر ڕێبەرایەتی دەكات. كە زیاتر گرنگی بە بوونی مرۆڤ دەدات و لە بوونی مرۆڤ دەكۆڵێتەوە.

بۆ خۆت دەزانیت سارتەر زیاتر پێداگری لەسەر بوونی مرۆڤ دەكاتو دەخوازرێت ڕاڤەی بوونی مرۆڤ بكات.
هایدیگەر لە وەڵامی ئەو پرسیارەدا دەڵێت:(ئەگەر ئەوە بوونگەرایەتی بێت، من فەیلەسوفێكی بوونگەرانیم و خۆم بە بوونگەرا دانانێم). چونكە هایدیگەر بە تەنها ناخوازێت لە واتای بوونی مرۆڤ بكۆڵێتەوە، بە تایبەتی لە پرۆژەی (بوون و كات) دا دەبینین دەڵێت: (من دەمەوێت لە واتای بوون بكۆڵمەوە، بوون بە گشتی).

بۆ گەیشتن بە واتای بوونیش، ئێمە دەبێت لە شوێنێكەوە دەست پێ بكەین. بۆ نمونە من كە هاتم بۆ ئێرە(بۆ ڕۆژنامەی هاوڵاتی)، ڕێگەیەكم گرتە بەرو لە شوێنێكەوە دەستم پێكرد. كەواتە ئەو ڕێگە گرتنەبەرە، یان ئەو هەبووەی هایدیگەر دەستی پێی دەگات و دەیكات بە خاڵی سەرەتایی لە توێژینەوە فەلسەفیەكەیدا، بوونی مرۆڤە. بەڵام ئەو لەوێدا ناوەستێت و دەیەوێت لە ڕێی شرۆڤەكردنی بوونی مرۆڤەوە، بە واتای بوون بە گشتی بگات.

بەڵام پرۆژە فەلسەفیەكەی سارتەر زۆر جیاوازترە و ئەو نایەوێت بە واتای بوون بگات، لەبەرئەوەی لە ڕێگە هایدیگەرەوە دەزانێت بوون چییە، بەڵكو دەخوازێت لە مانای بوونی مرۆڤ بكۆڵێتەوە و بزانێت بوونی مرۆڤ چییە. ئەوە خاڵێكی جیاوازیی نێوان ئەو دوو فەیلەسوفەیە. لەلایەكی دیكەوە ئەگەر لە بیرت بێت سارتەر زۆر باس لە بوون و جەوهەر دەكات، لێرەدا دوو لایەنییەك دروست دەبێت .سارتەر ناڵێت جەوهەر نییە، بەڵكو دەڵێت جەوهەر هەیە، بەڵام جەوهەر دوای بوون دەكەوێت، بە تایبەتی لە بوونی مرۆڤدا. مرۆڤ دێتە كایەوە، لەناو جیهاندا پەیدا دەبێت، دوایی لە ڕێی هەڵبژاردنەكانیەوە جەوهەر بۆ خۆی دروست دەبێت.

هاوڵاتی: واتە ماهییەتی؟

د. محەمەد كەمال: بەڵێ ، ماهییەتی... چییەتی. جەوهەر نەك بەو چەمكەی ئەرستۆ بەكاری هێناوە، بەڵكو بەشێوەیەكی بوونگەرایی. زۆر زەحمەتە بزانین هایدیگەر ئەم بۆچونەی هەیە یا ن نا، چونكە لە هیچ شوێنێك باسی دوولایەنێتی بوون و جەوهەر ناكات، بەڵكو بە پێچەوانەوە پێیوایە ئەم دوو لایەنێتیە جۆرێكە لە بیركردنەوەی مێتافیزیكیانەو دەبێت ئێمە، خۆمانی لێ بە دووربگرین لە فەلسەفەی بوونگەرایەتیدا.

ئەو دەڵێت (جەوهەری مرۆڤ لە بونیدایە). هەرچەندە چەمكی جەوهەر بەكاردەهێنێت، بەڵام لەوە زیار شرۆڤەی ناكات. جەوهەری مرۆڤ لە بوونیدایە، واتە بوونی مرۆڤ خودی جەوهەرەكەیە. ئەمە بەشێكە لە جیاوازیەكانی نێوان سارتەر و هایدیگەر.

لێرەوە هایدیگەر دەیەوێت خۆی لەو بزوتنەوە بوونگەراییە بە دووربگرێت كە لە فەرەنسا سەریهەڵدا و تەنها ویستیان ئەوە بوو، لە مانای بوونی مرۆڤ تێبگەن. هایدیگەر دەڵێت:(من دەمەوێت لە واتای بوونی مرۆڤ تێبگەم، بەڵام ئەوە تەنها ڕێچكەیەكە بۆ گەیشتن بە واتای بوون بە گشتی). ئەڵبەتە جیاوازیەكەش لەوەدایە.

لەبەشی دوەمی چاوپێكەوتنەكەدا، د.محەمەد كەمال باس لە " فەلسەفەی بوونگەرایی و پەیوەندی ئەو بە سارتەرەوە ، هەروەها پرسی باوەڕبوون و بێباوەڕی" هایدیگەر دەكات،وە پەیوەندی هایدیگەر بە كەنسیەو ئاینەوە دەخاتە ڕوو.

هاوڵاتی: یەكێك لەو پرس و باسانەی قسەی لەبارەوە دەكرێت، ئەوەیە دەڵێن ناكرێت مارتن هایدیگەر وەك فەیلەسوفێكی وجودی پۆلێن بكرێت، چونكە ئەو زیاتر فەیلەسوفێكی ئۆنتۆلۆژی بووە. بە پێی ئاگاداری ئێوە لە پرۆژە فەلسەفیەكەی ژان پۆڵ سارتەر و مارتن هایدیگەر كە فینۆمینۆلۆژیای ئەدمۆند هۆسێرل چاوگ و خاڵی دەسپێكی هەردووكیانە، دەكرێت باسی خاڵە جیاواز و هاوبەشەكانی نێوان سارتەرو هایدگەرمان بۆ بكەیت؟ پرسیارێكی دیكەش ئەوەیە ئایا هایدیگەر زیاتر بە چی دەناسرێت، فەیلەسوفێكی بونگەراییە یاخود فەیلەسوفێكی ئۆنتۆلۆژییە؟

د. محەمەد كەمال: فەیلەسوفێكی فەرەنسی لە هایدیگەر دەپرسێت: (تۆ فەیلەسوفێكی بوونگەرایت یان نا؟).
هایدیگەریش دەیزانی لەفەرەنسا بزوتنەوەیەكی بونگەرایی پەیدابووە و ئەو بزوتنەوەیەش سارتەر ڕێبەرایەتی دەكات. كە زیاتر گرنگی بە بوونی مرۆڤ دەدات و لە بوونی مرۆڤ دەكۆڵێتەوە.

بۆ خۆت دەزانیت سارتەر زیاتر پێداگری لەسەر بوونی مرۆڤ دەكاتو دەخوازرێت ڕاڤەی بوونی مرۆڤ بكات.
هایدیگەر لە وەڵامی ئەو پرسیارەدا دەڵێت:(ئەگەر ئەوە بوونگەرایەتی بێت، من فەیلەسوفێكی بوونگەرانیم و خۆم بە بوونگەرا دانانێم). چونكە هایدیگەر بە تەنها ناخوازێت لە واتای بوونی مرۆڤ بكۆڵێتەوە، بە تایبەتی لە پرۆژەی (بوون و كات) دا دەبینین دەڵێت: (من دەمەوێت لە واتای بوون بكۆڵمەوە، بوون بە گشتی).

بۆ گەیشتن بە واتای بوونیش، ئێمە دەبێت لە شوێنێكەوە دەست پێ بكەین. بۆ نمونە من كە هاتم بۆ ئێرە(بۆ ڕۆژنامەی هاوڵاتی)، ڕێگەیەكم گرتە بەرو لە شوێنێكەوە دەستم پێكرد. كەواتە ئەو ڕێگە گرتنەبەرە، یان ئەو هەبووەی هایدیگەر دەستی پێی دەگات و دەیكات بە خاڵی سەرەتایی لە توێژینەوە فەلسەفیەكەیدا، بوونی مرۆڤە. بەڵام ئەو لەوێدا ناوەستێت و دەیەوێت لە ڕێی شرۆڤەكردنی بوونی مرۆڤەوە، بە واتای بوون بە گشتی بگات.

بەڵام پرۆژە فەلسەفیەكەی سارتەر زۆر جیاوازترە و ئەو نایەوێت بە واتای بوون بگات، لەبەرئەوەی لە ڕێگە هایدیگەرەوە دەزانێت بوون چییە، بەڵكو دەخوازێت لە مانای بوونی مرۆڤ بكۆڵێتەوە و بزانێت بوونی مرۆڤ چییە. ئەوە خاڵێكی جیاوازیی نێوان ئەو دوو فەیلەسوفەیە. لەلایەكی دیكەوە ئەگەر لە بیرت بێت سارتەر زۆر باس لە بوون و جەوهەر دەكات، لێرەدا دوو لایەنییەك دروست دەبێت .سارتەر ناڵێت جەوهەر نییە، بەڵكو دەڵێت جەوهەر هەیە، بەڵام جەوهەر دوای بوون دەكەوێت، بە تایبەتی لە بوونی مرۆڤدا. مرۆڤ دێتە كایەوە، لەناو جیهاندا پەیدا دەبێت، دوایی لە ڕێی هەڵبژاردنەكانیەوە جەوهەر بۆ خۆی دروست دەبێت.

هاوڵاتی: واتە ماهییەتی؟

د. محەمەد كەمال: بەڵێ ، ماهییەتی... چییەتی. جەوهەر نەك بەو چەمكەی ئەرستۆ بەكاری هێناوە، بەڵكو بەشێوەیەكی بوونگەرایی. زۆر زەحمەتە بزانین هایدیگەر ئەم بۆچونەی هەیە یا ن نا، چونكە لە هیچ شوێنێك باسی دوولایەنێتی بوون و جەوهەر ناكات، بەڵكو بە پێچەوانەوە پێیوایە ئەم دوو لایەنێتیە جۆرێكە لە بیركردنەوەی مێتافیزیكیانەو دەبێت ئێمە، خۆمانی لێ بە دووربگرین لە فەلسەفەی بوونگەرایەتیدا.

ئەو دەڵێت (جەوهەری مرۆڤ لە بونیدایە). هەرچەندە چەمكی جەوهەر بەكاردەهێنێت، بەڵام لەوە زیار شرۆڤەی ناكات. جەوهەری مرۆڤ لە بوونیدایە، واتە بوونی مرۆڤ خودی جەوهەرەكەیە. ئەمە بەشێكە لە جیاوازیەكانی نێوان سارتەر و هایدیگەر.

لێرەوە هایدیگەر دەیەوێت خۆی لەو بزوتنەوە بوونگەراییە بە دووربگرێت کە لە فەرەنسا سەریهەڵدا و تەنها ویستیان ئەوە بوو، لە مانای بوونی مرۆڤ تێبگەن. هایدیگەر دەڵێت:(من دەمەوێت لە واتای بوونی مرۆڤ تێبگەم، بەڵام ئەوە تەنها ڕێچکەیەکە بۆ گەیشتن بە واتای بوون بە گشتی). ئەڵبەتە جیاوازیەکەش لەوەدایە.

هاوڵاتی : زۆرێك لە لێکۆڵیاران، فەیلەسوفانی بوونگەرایی بەسەر دوو بەرەدا دابەش دەکەن (باوەڕدار و بێباوەڕان،) ئایا کەسێکی وەکو هایدیگەر دەکەوێتە کام بەرەیان؟

د. محەمەد کەمال: هایدیگەر لە هیچ شوێنێکدا باسی ئەوە ناکات کە خوا هەیە یان نییە، بەڵام ئەگەر سەیری نوسینەکانی و هەڵوێستی ژیانی بکەیت، لە سەرەتاوە کەسێك بووە بڕوای بە هێزێك هەبووە (نەك بڕوایەکی ئایینی بەڵکو بڕوایەکی فەلسەفی). بۆ نموونە لەسەر توانا‌سازی کڵێسای کاتۆلیکی، دەبێت بە مامۆستا و وانەی فەلسەفەی مەسیحی وتوتەوە بۆ ماوەیەك. بەڵام هەر زووهەستی کردووە ناتوانێت وانەی فەلسەفەی مەسیحی بڵێتەوە، لەبەرئەوەی بڕوای پێینەبووە وازی هێناوە.

هاوکات وەك دەزانرێت لە ئایینی مەسیحیدا سەروەختێك منداڵێك لە دایك دەبێت، دەیبەن بۆ کڵێسا و دەیشۆن.

هاوڵاتی : تەعمید دەکرێت

د. محەمەد کەمال: بەڵێ تەعمید دەکرێت. هایدیگەر منداڵی یەکەمی تەعمید کردووە، لەبەرئەوەی کەشیشی کڵێسا کە هاوڕێی خۆی بووە و لە شارۆچکەیەکی بچوکدا ژیاون، لەبەر هاوڕێکەی ئەمیش چووە و ئەو پرۆسە ئایینیەی ئەنجامداوە. بەڵام کە منداڵی دووەمی بووە و بردوویانە بۆ تەعمید کردن، نامەیەکی بە دەستی هاوسەرەکەیدا ناردووە بۆ کەشیشەکە و تیایدا دەڵێت: (من ناتوانم بێم بۆ کڵێسا، چونکە باوەڕم بەو دەزگا ئایینیە نییە).

ئەڵبەتە هایدیگەر ئەم هەڵوێستانەی هەبووە. ئیتر پاش ئەوە بە تەواوەتی لە ئایین دوورکەوتوتەوە و لە هیچ نوسراوێکیشیدا نەهاتووە باسی وجودی خودا بکات و بڵێت خوا هەیە یان نییە، لەبەرئەوە زۆر زەحمەتە بڵێیت فەیلەسوفێکی ئیمانداربووە یان بێباوەڕ بووە. بەڵام زۆربەی لێکۆڵیاران وەك فەیلەسوفێکی بێ باوەڕ ناونوسی دەکەن.

هاوڵاتی: دەربارەی ئەوبۆچونە دەڵێیت چی کە پێیوایە: (هایدیگەر پیاوێکە بۆ هەموو سەردەمەکان دەشێت)؟

د. محەمەد کەمال: بڕواناکەم هیچ فەیلەسوفێك یان هیچ بیرکردنەوەیەکی فەلسەفی، بۆ هەموو سەردەمێك دەست بدات. هەموو فەلسەفەیەك سەردەمی خۆی هەیە. بۆ نمونە هەموو دەزانین مارکسیزم لە سەردەمێکدا تاکە فەلسەفەیەك بوو کە جیهان موبتەلای بوو بوو، تەنانەت زۆربەی زۆری ڕۆشنبیرانی کوردیش مارکسی بوون. من خۆم باوکم شیوعی بوو (کەسێکی مارکسی بوو).

بەڵام ئەمڕۆ زۆر کەم کەسێك ببینین لە کۆمەڵگەدا مارکسییانە بیربکاتەوە. ئەڵبەتە من قسە لەوە ناکەم کە فەلسەفەی مارکسیزم مردووە، بێگومان فەلسەفە نامرێت و ئەمێنێتەوە. بەڵام وەکو بزوتنەوەیەکی فیکری، دووچاری شکست دەبێت و تواناو هێزی ڕوو لە داکشان دەکات.

بۆیە فەلسەفەی بونگەرایەتیش (ئیتر هایدیگەریانە بێت یاخود سارتەریانە)، سەردەم و قۆناغی خۆی هەیە و ئەگەر لەو قۆناغەدا تەفسیرێکی تەواوی خۆی بۆ واقیعەکە هەبێت، دەمێنێتەوە و دەتوانێت کاریگەر بێت. بەڵام بڕوام بەوە نییە هیچ بیرکردنەوەیەکی فەلسەفی، بۆ هەموو سەردەمێك دەست بدات.

هاوڵاتی: هایدیگەر خولیای سەرەکی پرسی کەینونە بووە، کەچی بۆ سۆراخکردنی ئەو پرسە لە (عەدەم) ەوە دەست پێدەکات. ئایا هۆکاری ئەمە دەگەڕێتەوەبۆ ئەوەی بڕوای بەیەك پارچەیی بوون و عەدەم هەبووە، وەك قەناعەتی یەکێك لە فەیلەسوفە پێش سوکراتییەکانی وەك هێراکلیت کە بڕوای بە یەکپارچەیی بوون و نەبوون هەبووە؟

د. محەمەد کەمال: بڕواناکەم ئەو لە عەدەم یان لە نەبوونەوە دەست پێ بکات، گەر نا ئەوا نەدەبووبەبیریارێکی بوونگەرا، چونکە هەموو بوونگەرایەك لەبوونەوە دەست پێدەکات. بەڵام ئەو لە ڕێی تێگەیشتن لەواتای بوون، دەیەوێت لەواتای عەدەمیش بکۆڵێتەوە. ئایا ئەگەر بوون هەبێت، نەبوون هەیە یان نا. لەبەرئەوەی کێشەکە پارادۆکسە. کە دەڵێیت نەبوون هەیە، پارادۆکسە.

چونکە شتێك کە هەبێت، دەبێت بوون بێت نەك نەبوون. بەڵام نەبوون لە کوێدا سەرهەڵدەدات، لەگەڵ بوونی مرۆڤدا سەرهەڵدەدات. بوونی مرۆڤ ئەو جۆرە هەبووەیە کە هەیەو نییە. هەبوویەکە بە نەبوونەوە پەیدا بووە.

ئەوکاتێك پەیدا دەبێت وەکو باسمان لێکرد لە فەلسەفەی سارتەردا، خاوەنی هیچ جەوهەرێك نییە.. واتە هێزێك نییە پێش ئەوەی بوونی مرۆڤ پەیدا بکات، نەخشەی بۆ دابڕێژێت لە ژیاندا و جەوهەرێکی نەگۆڕی بۆ دامەزرێنێت. مرۆڤ پەیدادەبێت و دێتە ناو جیهانەوە، بە نەبونییەوە پەیدادەبێت، بە هەژارییەوە دێتە ئارا، بەڵام لە هەوڵی ئەوەدا دەبێت ئەو بوونەی خۆی پڕبکاتەوە. لێرەوە نەبوون بەستراوە بە بوونی مرۆڤەوە، نەك بە واتای بوون بە گشتیەوە.

کە تۆ دەڵێیت بوون بە گشتی بنەڕەتی هەموو شتێکە، دەبێت بە بنەڕەتێکی ئۆنتۆلۆژی بۆ هەموو شتێك، ئەو بوونە قبوڵی نەبوون ناکات. واتە زەحمەتە لەگەڵ ئەو بوونەدا نەبوون دانێت.

هاوڵاتی: ئایا ئەو هونەرەی لەگەڵ هایدیگەر دا فێری دەبین، بریتی نییە لە هونەری پرسیارکردن؟

د. محەمەد کەمال: یەکێك لە خەسڵەتە سەرەکیەکانی بوونی مرۆڤ، پرسیارکردنە. پرسیارکردن مرۆڤ لە هەبووەکانی دیکە جیا دەکاتەوە. ئاژەڵ پرسیار ناکات، ئەم مێزەی بەردەممان وەك هەبوویەك پرسیار ناکات، بەڵام من و تۆ پرسیار دەکەین، بەردەوام پرسیار دەکەین.

بۆچی؟ چونکە ئێمە بە نەبوونییەوە پەیدابووین، بۆ گەیشتن بە بوونی خۆمان پێویستمان بە پڕۆژە دانان هەیە. دەبێت ئەگەرەکانی بوونی خۆمان بکەین بە پڕۆژە لە ژیانماندا. پێویستە داهێنەر بین، ئەوەش پێویستی بە پرسیارکردن هەیە. بە بێ پرسیارکردن، بوونی مرۆڤ نییە. ئەڵبەتە ئەمە ڕاستیەکی ئۆنتۆلۆژییە، لە فەلەسەفەی بوونگەراییدا. هەموو مرۆڤێك خاوەنی پرسیارە. ئەگەر مرۆڤێك پرسیاری نەبێت، ئەو مرۆڤە نامۆکراوە لە پرسیار.

هاوڵاتی: واتە لە مرۆڤ بوونی خۆی دەکەوێت؟

د. محەمەد کەمال: بەڵێ لە مرۆڤ بوونی خۆی دەکەوێت. بۆیە ئێمە دەڵێین:(ئۆنتۆلۆژیانە هەموو مرۆڤێك خاوەنی پرسیارە، بەڵام فینۆمینۆلۆژیانە مەرج نییە هەموو مرۆڤێك بتوانێت پرسیار بکات). چونکە تۆ کە دێیتە ناو کۆمەڵەوە، کۆمەڵ خاوەنی بەهاو کەلتووری خۆیەتی و بەسەر تۆدا دەیسەپێنێت. هەر لە یەکەم ڕۆژەوە تۆ دەبیتە کەسێکی نامۆ.

من لە یەکەم ڕۆژەوە ناوێکم پێ دەدرێت کە خۆم هەڵم نەبژاردووە، ئایینێکم بەسەردا دەسەپێنرێت کە خۆم نەمویستووە. کەلتوورێکم بۆ دادەنرێت کە خۆم ئاگاداریم لەو کلتووره نییە چۆن دامەزراوە. لەبەرئەوە من ڕێگاکانی پرسیارکردنم لێ دەبەسترێت. با وەك نمونەیەك باس لە خۆم بکەم. من وەکو مرۆڤێك لە کۆمەڵگەیەکی کوردەواری موسڵماندا هاتوومەتە کایەوە، لەو ڕۆژەوەی لە دایك بووم ناوی منیان ناوە(محەمەد)، بەڵام ڕەنگە ڕۆژێك لە خۆمم نەپرسیبێت (ئەمە وەکی نمونە، چونکە من بۆخۆم پرسیاردەکەم)، باشە من بۆچی موسڵمانم؟ وا نییە؟

لەبەرئەوە مرۆڤ ئۆنتۆلۆژیانە خاوەنی پرسیار کردنە، بەڵام کە دێتە ناو کۆمەڵەوە ئەو دەسەڵاتەی لێدەسەنرێتەوە. نامۆ دەکرێت و لە مرۆڤ بوون دەخرێت. واتە توانای ئەوەی نابێت هەموو پرسیارێك بکات. مەگەر تەنها ئەو کاتەی خۆی هەوڵبدات، ببێت بە مرۆڤێکی ڕەسەن و یاخی بوو

بەشی سێیەم

لەبەشی سێهەمدا، د.محەمەدکەمال، باس لە فەلسەفەی بوون وپەیوەندی هایدیگەر بە فەلسفەی پێشخۆی، وە تاچەندە نزیکایەتی لە نێوان هایدگەرو نیتچەدا هەیە.

هاوڵاتی: کە واتە ئەمە ئەو شتەیە کە هایدیگەر لە پڕۆژە فەلسەفیەکەیداباسی دەکات و دەڵێت:(مرۆڤ لە سەرەتادا کە دێت دەکەوێتە ناو قەرەباڵغی و هەڵدەخلیسکێتە ناو ئەو ئاپۆڕەیەی پێی دەوترێت-مێگەل- و دواتر لە ڕێی دڵەراوکێ و پرسیارکردنەوە، دەیەوێت ببێتە دازاین و گوێ بۆ بانگەشەی بوون ڕابگرێت و بگەڕێتەوە لای خودی خۆی)؟

د.محەمەد کەمال: هایدیگەر لەو باوەڕەدایە دوو شێوازی بوون هەیە لەنێو کۆمەڵدا. ئەڵبەتە من بۆ خۆم لە پڕۆژە فەلسەفیە تازەکەمدا، کردوومە بەسێ شێوازی بوون نەك دوو شێوازی بوون .بەڵام هایدیگەر دەڵێت:(دوو شێوازی بوون هەیە)، شێوازێکیان شێوازی ڕەسەنانەی بوونە کەوتم مرۆڤ ئۆنتۆلۆژیانە ڕەسەنە. ئێمە کە لە دایك دەبین خاوەنی هیچ جەوهەرێکی نەگۆڕ نین، بە نەبوونییەوە لە دایك دەبین، دەمانەوێت ڕێگای خۆمان بگرین، تاکو بوونی خۆمان پڕبکەینەوە،جا لێرەدا گەر من ڕەسەنانە بژیم، خۆم دەمەوێت بگەم بە بوونی خۆم. ئەگەرەکانی دەکەم بە پڕۆژە، ڕێگە نادەم کەسێکی دیکە پڕۆژەکانم بۆ هەڵبژێرێتو بڕیار لەسەر پرۆژەکانم بدات. کەواتە من لێرەدا کەسێکی ڕەسەنم. سەربەستانە دەژیم، داهێنەرانە دەژیم.

بەڵام زۆربەی کات تاکەکانی ناو کۆمەڵ، بە حوکمی کەلتوورو دەسەڵاتە کۆمەڵایەتیەکان و دەزگا ئایینی و دامەزراوە نەریتیەکان نامۆ دەبن، ڕەسەنایەتیان لێ زەوت دەکرێت.لێرەدا هایدیگەرناڵێت کۆمەڵ دەڵێت (ئەوان)، چەمکی (ئەوان) بەکاردەهێنێت کە بە ئەڵمانی پێی دەڵێن (دەسمان). (ئەوان) واتە کۆمەڵ بەهاو کەلتوورو بیروبۆچونی خۆی بەسەر تاکەکاندا فەرزدەکاتو تاکەکان نا ڕەسەن دەردەچن .
هایدیگەر لە کتێبی(بوون و کات) دادەڵێت:(بۆ نمونە هەموو کەسێك یەك ڕۆژنامە دەخوێنێتەوە، هەموو کەسێك یەك ڕۆمان دەخوێنێتەوە، گوێ لە یەك جۆر گۆرانی دەگرێت، سەیری یەك جۆر لە فیلم دەکات و هەمووشیان وەکی یەك چێژی لێ دەبینن و حەزی لێدەکەن.)

واتە کەلتوورێکی بازاڕی وا دروست دەبێت کە هەموو تاکەکان حەزی لێدەکەن و پێی دڵخۆش دەبن. ئیتر لەوێدا جیاوازی نێوان تاکەکان بزر دەبێت. لە کاتێکدا هەموو تاکێك جیاوازە. مەحاڵە بڵێین من و تۆ وەکو یەکین و جیاوازیمان نییە. تۆ تایبەتمەندی خۆتت هەیە و من تایبەتمەندی خۆمم هەیە.

بەڵام ئەو کەلتوورە باوەلەنێو ئەواندا، ئەوجیاوازیانە لەناو دەبەن و تایبەتمەندیەکان دەکوژن. کەلتوورێکی بازاڕی باو دروست دەکەن، مرۆڤەکان نامۆ دەکەن. بەمجۆرە هەموو کەسێك بە ناڕەسەنی ژیان دەگوزەرێنێت. ئەڵبەتە ئیتر لەوێدا ڕۆڵی زمانیش دەگۆڕێت.

حەزدەکەم باسی ئەو حاڵەتەش بکەم .هایدیگەر دەڵێت: (لەناو ئەو کەلتوورە بازاڕییەدا زمانێك دروست دەبێت، هەموو کەسێك پێی دەدوێت و قسەی پێدەکات). ئەڵبەتە مەبەستی هایدیگەر ئەوە نییە، پێویستە هەرکەسە و زمانی جیاوازی خۆیی هەبێت. لەم سەروبەندەدا یەك گوتار دێت و هەیمەنە دەکات کە دەتوانین ناوی بنێین(گوتاری لەکارکەوتوو). گوتارێك کە هیچ هەقیقەتێك بەیان ناکات و تەنها و تەنها گوتارێکی لەکارکەوتووە .
بۆ نموونە بەیانی کە من دێم بۆ لای ئێوەو دەڵێم:(وەڵڵا ئەمڕۆئاووهەوا خۆشە). ئێوە هەموو دەزانن ئاو و هەوا خۆشە. واتە ئەو گوتارەی من هیچ ئیزافەیەکی نییە بۆ ئێوە و هیچ شتێکی تازەتان پێ ناڵێت. لێرەدا ئیدی ئەو گوتارە لە کارکەوتووە زاڵ دەبێت بەسەر نوسیندا، بەسەر بواری ڕۆژنامەگەریدا، بەسەر کەناڵەکانی ڕاگەیاندندا، بەسەر ژیانی ڕۆژانەدا و هیچ جیاوازیەك لە نێوان تاکەکاندا نامێنێت.

لێرەدا حەزدەکەم چیرۆکێکت بۆ بگێڕمەوە، یاخود بڵێم ڕوداوێك نەك چیرۆکێك. فردریك نیچەکە دەچێت بۆ ئۆپێراکەی ڕیچارد ڤاگنەر، دەبینێت هەرچی هەیە لەوێدا بەرزەپێ ڕادەوەستان و چەپڵە بۆ کارەکەی لێدەدەن. ئەمە نیچە زۆر تووڕە دەکات و بە خێرایی هۆڵەکە جێدێڵێت.

هاوڵاتی: ئەمە ئەو ئۆپێرایەیە کە نیچە لە ڤاگنەر نائومێد دەکات؟
د.محەمەد کەمال: بەڵێ ، بەڵێ. نیچە دەڵێت گەر هەموو ئەم خەڵکە وەکو یەك حەز لەو ئۆپێرایە بکەن، کەواتە ئەو ئۆپێرایە هیچ بەهایەکی هونەری نییە. چونکە ئەو کارە هونەرییە دابەزیووەتە ئاستی مرۆڤە سادەکان. ئەگەر ئەو ئۆپێرایە ئاستێکی هونەری بەرزی هەبوایە، تەواوی ئەو عەشاماتە لێی حاڵی نەدەبوون. بەڵام کاتێك هەموو ئەوانە بە بێ جیاوازی چێژی لێ دەبینن، کەواتە ڤاگنەر و کارە هونەریەکەی دابەزیووەتە ئاستی تێگەیشتنی کەسە سادەکان .
ئەڵبەتە ئەوە ئەو کەلتوورە بازاڕییەکە هایدیگەریش باسی دەکات.

هاوڵاتی: ئەم قسانەی ئێوە دەمگەیەنێتە ئەو قەناعەتەی بڵێم:(بوونی ڕەسەن کەسێکە بەرپرسیارە و بوونی ناڕەسەنیش ئەو بوونەیە کە هیچ بەرپرسیاریەتیەك ناگرێتە ئەستۆ)؟

د.محەمەد کەمال: ئەو پرسیارە زۆر جوانە. بوونی ڕەسەن بنەمای هەیە،بنەمای ئۆنتۆلۆژی خۆیی هەیە. وەکو باسمکرد مرۆڤ لە بنەڕەتەوە بە نەبوونییەوە هاتۆتە ناو بوون و پەیدا بووە، چونکە کاتێك کە لە دایك بوویت و هاتویتە جیهانەوەهیچ نەبوویت، واتە ئەم)شوانە) نەبوویت کە ئێستا هەیت. بەڵام خۆت پێگەیاندووە، لە ڕێگەی هەڵبژاردنی ئەگەرەکانت و بە پڕۆژە کردنی ئەگەرەکانی خۆتەوە، بڕیارت داوە ببیت بە نوسەر، بە ڕۆژنامەنووس، بە شاعیر. ئەمە بوونێکی ڕەسەن بۆ تۆ دروست دەکات، چونکە خۆت بڕیار لەسەر پڕۆژەکانی خۆت دەدەیت.

واتە سەربەستیت کە سەربەستیش بوویت بەرپرسیت لەو هەڵبژاردنەت. ئێستە ناتوانیت بڵێیت هێزێکی دەرەکی منی کردووە بە نوسەر و خۆم بەرپرس نیم لەوەی کە هەیە. بۆ نمونە لە ئایینەکاندا باسی قەدەر دەکەین و دەڵێین ئەوەی ڕویدا قەزاوقەدەرەو دەسەڵاتی منی تێدا نییە، ئەوەخۆ دزینەوەیە لە لێپرسینەوە و بەرپرسیارێتی لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا.

مرۆڤی ناڕەسەنیش ئەو مرۆڤەیەکە هەندێ جار کۆمەڵگە بەهاکان فەرز دەکات بەسەریدا، هەندێ جاریش خۆی ترسی هەیە، چونکە ناتوانێت بەرخورد بکات و ناتوانێت ڕەسەنانە بژی. مرۆڤێکی ترسنۆکە، لەبەرئەوە دەڵێت ئاسانترە بۆ من لەگەڵ مێگەلەکەبم و شوێن ڕەوەکە بکەوم، چونکە لەوێدا هیچ لێپرسینەوەیەکی تێدا نییە.من بەرپرسیار نیم لەوەی دەیکەم، لەبەرئەوەی هەموو کەس ئەوە دەکات.
لەبەرئەوەیە ئێمە دەڵێین مرۆڤی ناڕەسەن مرۆڤێکە، خۆی بەبەرپرسیار نازانێت لە ئاستی هەڵوێست و هەڵسوکەوتەکانیدا. لە فەلسەفەی بوونگەراییدا ئەوە ناودەنرێت (بڕوای خراپ) و سارتەر لە کتێبی (بوون و نەبوون) دا باسی دەکات.

واتە بە هیچ شێوەیەك مرۆڤ ناتوانێت خۆی لە لێپرسینەوەبدزێتەوە، بەڵام خۆشی دەدزێتەوە و ئەو کاتەشی خۆی دزییەوە ،خۆی بە نامرۆڤ دەکات. چونکە لە بنەڕەتە ئۆنتۆلۆژیەکەوە مرۆڤ سەربەستە، بەرپرسە و دەبێت هەڵبژێرێت. بەڵام کە تۆ دەڵێیت من سەربەست نیم، واتە تۆ خۆت لە مرۆڤ بوون دور خستۆتەوە.
هاوڵاتی: واتە حاشات لە مرۆڤ بوونی خۆت کردووە؟
د.محەمەد کەمال: بەڵێ، حاشات لە مرۆڤ بوونی خۆت کردووە و خۆت کردووە بە کاڵا. ئەوە جۆرێکە لە نامۆ بوون و خۆدزینەوە لە بەرپرسیارێتی.
هاوڵاتی: ئایا فەیلەسوف لای هایدیگەر کێیە؟ ئەو کەسەیە پرسیار دەوروژێنێت، یاخود ئەوەیەکە گوێ بۆ بانگهێشتی بوون ڕادەدێرێت؟
د.محەمەد کەمال: -بەڵێ. لەم پڕۆژە فەلسەفیە تازەیەمدا بەناوی فەلسەفەی بوون کە بەم زووانە دەکەوێتە بازاڕەوە، ئەم پرسیارەم وروژاندووە ..بێگومان نەك بۆ هایدیگەر، بەڵکو بۆ هەموو ئەوانەی بڕوایان بە بونگەرایەتی هەیە، فەلسەفە خۆی بە گەورەترین پرسیارەوە ماندوو دەکات. گەورەترین پرسیار، ئەویش واتای بوونە . ئایا بوون چییە؟ئەمە گەورەترین پرسیاری فەلسەفەیە. ئەگەر بیرکردنەوەی فەلسەفی لەمجۆرە پرسیارە دوور خەینەوە، فەلسەفە نامۆ دەبێت .نامۆ دەبێت لە گەورەترین پرسیاری فەلسەفی، لە گەورەترین بابەتی فەلسەفی کە دەیەوێت لێی بکۆڵێتەوە.

ئەوانەی خۆیان بە لایەن و ڕەهەندێکی بوونەوە ماندوو کردووە، بۆ نمونە ئەفلاتوون نایەت بڵێت بوون چییە؟ ئەو دەڵێت بنەڕەتی هەموو شتێك (فۆرمەهەمەکیەکانە لە جیهانی ئایدیالدا). بەڵام ئەو فۆرمە هەمەکییانە بوون نین، بەڵکو جۆرێکن لە هەبوون .بۆ نمونە ئێمە دەڵێین نان هەیە، ناڵێین نان بوونە، چونکە نان بەشێکە لە بوون ئەگەر هەبێت. هەیە، شتێکی هەبووە، بەڵام ناڵێین بوونە.
گەر بێتو نان وەك فۆرمێکی هەمەکی بکەین بە بنەڕەتی بوون، کەواتە تۆ بیرکردنەوەکەت فەلسەفیانە نییە. ئەگەر فەلسەفیانەش بێت، جۆرێکە لە نامۆ بوونی فەلسەفە. لەبەرئەوەیە بەبڕوای ئێمە لە ئەفلاتوونەوە فەلسەفەی ڕۆژئاوا بە جۆرێك لە نامۆ بووندا تێپەڕبووە، تاکو دێتە سەر دوا بیریار کە فردریك نیچەیە. بەڵام لە مارتن هایدیگەرەوە شتەکان دەگۆڕێت و فەلسەفە جارێکی دی دەبێتەوە بە ئۆنتۆلۆژی، جا لەبەرئەوە فەلسەفە ئۆنتۆلۆژییە نەك مێتافیزیك.

هاوڵاتی: بەبڕوای هایدیگەر هەقیقەتی بوون لە حەکیمەکانی پێش سوکراتەوە(ئەنیکسیماندەرس و ئاناکسیگۆراس و پارمنیدس و هێراکلیتەوە)، لەژێر جەبری ڕەوتی مێتافیزیکای ڕۆژئاوادا شاردراوەتەوەو بزر بووە. ئایا ئەوەی کۆتایی بەم کاروانە سەر لێشێواوە دێنێت فردریك نیچە نییە؟
د.محەمەد کەمال: وەکو باسمانکرد بەر لە ئەفلاتوون چەند هەوڵ و تەقەللایەك هەبووە لەلایەن ئەو کەسانەوە کە تۆ ناوت هێنان، ئەمانە جۆرێك لە ئۆنتۆلۆژیایان باسکردووە و هەوڵیانداوە فەلسەفە بە واتای بوونەوە گرێ بدەن. بەڵام دوای ئەوان ئەفلاتوون هاتووە و ڕەوتی بیرکردنەوەی بەجۆرێکی دی گۆڕیوە.

لێرەوە ئیدی ئەو نەریتە ئەفلاتوونیە دەبێتە بیرکردنەوەی زاڵو ماوەتەوە تا سەردەمی مۆدێرنە .ئەڵبەتە بە بۆچونی بوونگەراکانیش، پڕۆژەی مۆدێرنە جۆرێکە لە درێژبوونەوەی ئەو نەریتە مێتافیزیکیەی ئەفلاتوون. نیچە دوایین بیریارە لەم نەریتە مێتافیزیکیەدا، تا ڕادەیەك هەوڵی داوە ئەو نەریتە مێتافیزیکیە بگۆڕێت، بەڵام لەو هەوڵەیدا سەرکەوتوو نەبووە.

نیچە لە نوسینێکی دا دەڵێت:(ئەم وێرانە خاکە). مەبەستی لەو وێرانە خاکە ئەو شارستانیەتەیە کە ئەو نەریتە مێتافیزیکیەی هێناوەتە ئاراو پێویستە بگۆڕێت. ئەگەر بەردەوام بێت، ئەوا مرۆڤ بەرپرسیارە لە درێژەدان بەو وێرانە خاکییە. بەرزە مرۆڤ دەبێت بگاتە ئاست و قۆناغێك، کۆتایی بەم نەریتی وێرانە خاکە بێنێت، نەریتی مێتافیزیکی.

بەڵام هاوکات نیچە خۆی هەوڵی نەداوەبە تەواوی لە پڕۆژە فەلسەفیەکەیدا، ئەو نەریتەمێتافیزیکیە ئەفلاتوونیە بگۆڕێت و ئەویش وەك ئەفلاتوون و وەك ڕێنییە دیکارت، جۆرێك لە هەبوو دەکات بە بنەڕەت (وەکو ویستی هێز). ئەوەتا دەڵێت:(ویستی هێز بنەڕەتی هەموو شتێکە). بەڵام ویستی هێز بۆ خۆی هەبوونیەکە یاخود بەشێکە لەبوون و هەموو بوون نییە.

لێرەدا نیچە جارێکی دی دەگەڕێتەوە نێو بازنەی نەریتە مێتافیزیکیەکە. ئەڵبەت بە بڕوای ئێمە هەوڵی ئەوەی داوە کۆتایی بە ڕەوتی مێتافیزیکای خۆرئاوایی بهێنێت، بەڵام هەوڵدانەکەی سەرکەوتوو نەبووە. لەبەرئەوە هایدیگەر دێت و بە پڕۆژەیەکی نوێوە دەست بەو پرۆسەیە دەکات و دەڵێت:(ئەوە منم دەمەوێت کۆتایی بە نەریتی مێتافیزیکی بێنم). هەر لەبەرئەو هۆیەشە کتێبی (بوون و کات) ی نووسیوە و لە سەرەتای ئەو شاکارەیدا، باسی دەکات کە پێویستە فەلسەفە بگەڕێتەوە بۆ ئۆنتۆلۆژیا.

بەشی چوارهەم

لەبەشی پێنجەمی ئەم چاوپێکەوتنەدا، د.محەمەد کەمال باس لە هەردوو چەمکی " ترس و دڵەراوکێ " دەکات لای هایدگەر، هەروەها جیاوازی نێوان هادیگەر و سۆرین کیرکەگارد لەمەڕ ئەم دوو چەمکە دەخاتە ڕوو.

هاوڵاتی: جان بۆفرێ وەك هایدیگەر ناسێکی فەرەنسی و خوێندکارێکی فەلسەفەکەی، جارێکیان پێی دەڵێت:(دەمەوێت هەندێ جومگەی سەرەکی و گرنگی ناو کتێبی بوون و کاتم بۆ ڕون بکەیتەوە)، ئەویش لە وەڵامدا دەڵێت: (گەر دەتەوێت لە ناوەڕۆکی کتێبە تێبگەیت و پەی بە جومگە سەرەکیەکانی بەریت، پێویستە بیست ساڵی تەمەنی خۆتی بۆ تەرخان بکەیت.(
لێرەدا پرسیارەکەی من هەر بە تەنها لەسەر زمانی کتێبی (بوون وکات (نییە، بەڵکو لەسەر ناوەڕۆکەکەی و ئەو بابەتانەشە کە قسەیان لەبارەوە دەکات؟

د.محەمەد کەمال : من لە ساڵی 1988 و دوای تەواو کردنی کارنامەی دکتۆراکەم کە لەسەر (لۆژیکی دیالەکتیکی هیگڵ) بوو، زۆر بە جدی هایدیگەرم خوێندەوە و بەردەوام و تا ئێستاش، هایدیگەر دەخوێنمەوە و وە نەبێت وازم لێهێنابێت. من ئەوە بۆ چارەکە سەدەیەکە خەریکی یەك جۆر فیکرم و لە هەوڵی تێگەیشتنیدام.

جاران ئێمە هەر (بوون و کات) و چەند کتێبێکی کەمی هایدیگەرمان لەبەردەستدا بوو، بەڵام ئێستا زۆر لەبەرهەمەکانی وەرگێردراون بۆ سەر زمانی ئینگلیزی. بە داخەوە من ناتوانم بە زمانی ئەڵمانی نوسراوەکانی بخوێنمەوە، هەرچەندە بە ئەڵمانیەکەم تا ڕادەیەك دەتوانم شتی پێ بخوێنمەوە.
زۆر کتێبی هایدیگەر وەرگێڕدراون بۆ سەر زمانی ئینگلیزی، بۆنمونە)فەلسەفە چییە، مێتافیزیك چیە؟ هەروەها لەسەر هونەر و لەسەر شیعر)، ئەوانە هەموو وەرگێڕدراونەتە سەر زمانی ئینگلیزی. لە ڕێگەی خوێندنەوەی ئەو کتێبانەشەوە، تۆ دەتوانیت لە ناوەرۆکی (بوون و کات) تێبگەیت. چونکە (بوون و کات) هەرچەندە یەکەمین کتێب و دوایین کتێبی هایدیگەرە نوسی بێتی، دواتر ئەو نوسراوانەی تر کە ئێستا هەن و لەبەردەستی خوێنەراندان، هەموویان وانەو سیمینار و بابەتی کۆرەکانیەتی. واتە تەنها کتێبێك هایدیگەر دانیشتبێت و نوسی بێتی (بوون و کات) ە.

هاوڵاتی: تەنانەت (کانت و کێشەی مێتافیزیکیش) هەرکتێب نییەو هایدیگەر وەك (بوون و کات) نوسی بێتی؟

د.محەمەد کەمال : ئەوەش هەر وانیە، زنجیرەیەك وانەیە و دواتر دەسکاری کردووە و بڵاوی کردۆتەوە. ئەڵبەتە هایدیگەر خۆشی دەڵێت: (فەیلەسوف هەر یەك کتێب دەنوسێت) و ئەوانەی دیکە کە دێن هەمووی ئیزافەیە. ئەڵبەتە ئەو قسەیەی کە دەڵێت : (سەدەیەکی دەوێت تا ئێمە لە هایدیگەر بگەین)، لە ڕاستیدا بۆ خۆی ڕێز گرتنە لە هایدیگەر.

بەڵام لەو باوەڕەدام هەموو خوێندنەوەیەکی جدی لەلایەن خوێنەرانەوە، دەبێتە هۆی ڕونکردنەوەی ئەو بۆچونانەی کە فەیلەسوفان باسیان دەکەن.

هاوڵاتی: دوو چەمك هەن کە هایدیگەر لە پرۆژە فەلسەفیەکەیدا زۆر بە چرو پڕی باسیان دەکات، ئەوانیش (ترس و دڵە ڕاوکێن) و لە نێوان ئەم دوانەشدا جیاوازی دەکات. پێیوایە جیاوازی نێوان ترس و دڵە ڕاوکێ لەوەدایە کە ترس سەرچاوەکەی دیارە، بەڵام دڵە ڕاوکێ سەرچاوەکەی نادیارە. دەکرێت لەسەر چەمکی دڵە ڕاوکێ لای هایدیگەر هەندێ شتمان بۆباس بکەیت؟
د.محەمەد کەمال : بەڵێ، من لە جێی دڵە ڕاوکێ دوو دڵیم بەکارهێناوە. ئەگەر پێشم بڵێیت بۆچی، لەڕاستیدا نازانم بۆچی. دوو دڵیم لەبەردەستدا بووە و بەکارم هێناوە. بەڵام لە نێوان ترس و دوو دڵیدا، جیاوازیەکی گەورە هەیە. لێرەدا دوودڵی واتایەکی سایکۆلۆژی نییە و لە ڕوانگەیەکی سایکۆلۆژییەوە، هایدیگەر باسی دوودڵی ناکات. هەر لەبەرئەوەشە جیای دەکاتەوە لە ترس.
بەڵام بە داخەوە لە زمانی کوردیدا، زۆربەی کات ترس بەکاردەهێنین بۆنمونە دەڵێیت: (من دەمەوێت بچم لە دەرەوەی وڵات بخوێنم ، بەڵام ترسێکی زۆرم هەیە). ئەو وشەیە لەوێدا هەڵەیە، بەکارهێنانی وشەی ترس لەوێدا لە جێی خۆیدا نییە.

بەبۆچونی هایدیگەر مرۆڤ لە کاتی ئامادەبوونی مەترسییەکدا، ترس دایدەگرێت. بۆ نموونە ئێمە ئێستا لەم هۆڵەدا دانیشتووین، ئەگەر یەکێك پێمان بڵێت مارێك خۆی کرد بە ژووردا و مارێکی ژەهراوی لەناو هۆڵەکەدایە، ئێمە دەترسین. لەبەرئەوەی دەبێتە مایەی لەناوچونی ئێمە.
واتە مەترسیەك لێرەدا بونی هەیەو ئامادەیە، بەڵام چوون بۆ دەرەوەی وڵات بە مەبەستی خوێندن وەك پرۆژەیەك لە داهاتوودا، ئامادەبوونی نییە لە ئێستادا. واتە ئێستا تۆ نەچویتەتە دەرەوەی وڵات تاکو بخوێنیت، بەڵکو ئەوە پرۆژەیەکە و دەتەوێت لە داهاتوودا بیکەیت بە بەشێك لە بوونی خۆت.

لێرەدا تۆ لەو پرۆژەیە ناترسیت، بەڵکو دوو دڵ دەبیت لەوەی ئایا سەرکەوتوو دەبیت یاخود سەرکەوتوو نابیت. دوو دڵی لەوێدا دروست دەبێت و هەمیشە ڕوو لە داهاتوو دەکات، لە کاتێکدا مەترسی ڕووی لە ئێستایە و ئامادەبوونی مەترسییەکە لەبەردەم تۆدا. ئەوە ئەو جیاوازیانەیە کە هایدیگەر باسیان دەکات.

بەڵام وەکو ئاماژەمان پێدا، بۆچونەکانی بۆچونێکی سایکۆلۆژیی نییەو دەڵێت: (مرۆڤ هەر لە بنەڕەتەوە دوو دڵە).
واتە دوودڵی دەبێت بە پێشمەرجێکی ئۆنتۆلۆژی بۆ بوونی مرۆڤ، چونکە مرۆڤ بە نەبوونییەوە پەیدابووە و هەمیشە ڕوو لە داهاتوو دەکات . کەواتە مرۆڤ هەمیشە لە دڵەڕاوکێدایە .بەردەوام من لەگەڵ خۆمدا دەڵێم: (باشە سەرکەوتوو دەبم یان نا؟ ئایا ئەو کارەی لە داهاتوودا دەیکەم، من بەرپرسم لە وکارە یان نا؟ زیان بە کەسێکی دیکە دەگەیەنێت یاخود نا؟(
ئەڵبەتە من گەر مرۆڤێکی ڕەسەن بم بیر لەوپرسیارانە دەکەمەوە، یاخود ئەو پرسیارانە لە خۆم دەکەم. بەڵام مرۆڤێکی نا ڕەسەن دوودڵ نابێت، لەبەرئەوەی هەموو شتێکی بۆ ئامادەکراوەو وەڵامەکان بە حازری لەبەردەستیدان.

هاوڵاتی: ڕەنگە یەکێکی دی لەو فەیلەسوفە دیارانەی لەمێژووی فەلسەفەی خۆرئاوادا، بە بارتەقای هایدیگەر باسی لە دڵەراوکێ یان دوودڵی کردبێت بە قەولی جەنابت سۆرین کیرکەگارد بێت. ئایا خاڵی هاوبەش و جیاوازی نێوان هایدیگەر و کیرکەگارد لەسەر چەمکی دڵەراوکێ چییە؟

د.محەمەد کەمال : لەمەڕ پرسی دوودڵی، هایدیگەریش بۆ خۆی سودی لە کیرکە گارد وەرگرتووە. بنەڕەتی دوودڵی لە فەلسەفەی هایدیگەرو کریکەگارددا یەکە. شێوازی دوو دڵی لای هەردووکیان پەیوەستە بە داهاتووەوە.کیرکەگارد باسی دوو دڵی دەکات لە (ئادەم) دا و (ئادەم) ی وەکو نمونەیەك هێناوەتەوە کە چۆن لە فەرمانەکانی خودا یاخی دەبێت و خۆی لە ئاست یەزداندا بەتاوانبار دەزانێت.

ئەڵبەتە لەوێشدا پرسی گوناهکردن پەیوەندی بە داهاتووەوە هەیە . کیرکەگارد دەڵێت: (ئادەم ویستی بەداهاتووی خۆی بگات، بۆیە لە یەزدان یاخی بوو). بەڵام هایدیگەر پرسی دوو دڵی ناخەتە ئەوچوارچێوە ئایینیەوە. بەلای هایدیگەرەوە هەموومرۆڤێك، مادامەکی بە نەبوونییەوە لە دایك دەبێت و ڕوو لە داهاتوو دەکات، بە دوو دڵییەوە ئیشی خۆی دەکات، بەبێ ئەوەی ئەو دوو دڵییەی خەسڵەتێکی ئایینیانەی هەبێت.
هاوڵاتی: با بێینە سەر ئەو ڕەخنانەی هایدیگەر لە جیهانی مۆدێرن و کۆمەڵگای تەکنەلۆژی دەگرێت. تا چەند ئەو ڕەخنانەی ئەو لەگەڵ ڕەخنەکانی فردریك نیچەدا، دەبنە ژێرخانی ئەو پرۆژە فەلسەفیە ڕەخنەگرانەی لە فەرەنسادا سەرهەڵدەدات و بە فەلسەفەی پوست –مۆدێرنە ناوبانگ دەردەکات؟

د.محەمەد کەمال : وەکو دەزانیت بیریارانی پۆست مۆدێرن سودێکی زۆریان لە نیچە وەرگرتووە، یان وەکو ئەوەی ئێمە دەڵێین نیچە باوکی پۆست مۆدێرنەکانە. هۆکاری ئەمەش ئەوەیە نیچە هاتووە سستمی هەڵوەشاندۆتەوە، بیردۆزەی هەڵوەشاندۆتەوە. ئەمەش بۆ خۆی زۆر گرنگەو هەڵوەشاندنەوەی سستم بۆ پۆست مۆدێرنەکان، بناغەیەکی سەرەکییە. لە لایەکی دیکەوە نیچە خۆی مۆدێرنەی لەبەر یەکهەڵوەشاندووە و بڕوای بە مەرگی خود هەیە، چونکە لای ئەو خوا نییە. ئەگەر خوداش نەبێت خود نییە. ئەمانە هەموویان بنەمای پۆست مۆدێرنێتین.

هایدیگەریش بە هەمان شێوە باسی هەڵوەشاندنەوەی سستم دەکات، نەك بنەڕەت. بنەڕەت جیاوازە لە سستەم.
هەروەها هایدیگەر پێداگیری زۆر لەسەر چەمکی جیاوازی دەکات و پێیوایە ئێمە بە هیچ کلۆجێك ناتوانین جیاوازی لەناوبەرین. ناتوانین باسی ناسنامە بکەین، ناتوانین باسی یەکبوون بکەین، بەو شێوەیەی کە دەڵێین من و تۆ یەکین، چونکە هەردووکمان مرۆڤین. لە بەرامبەر ئەمانەدا هاتووە، چەمکی (چوون یەکی) بەکارهێناوە.

چوون یەك چییە؟
دروستە من و تۆ مرۆڤین، بەڵام لە هەمان کاتدا جیاوازین. دوو تاکی جیاواین. لەژێر باری چوون یەکیدا جیاوازی لەناو ناچێت، ناسنامە دروست نابێت. بۆیە لە فەلسەفەی پۆست مۆدێرندا، دروستکردنی ناسنامە هەڵەیەکی فەلسەفی گەورەیە، دروستکردنی سستەم هەڵەیەکی فەلسەفی گەورەیە. باوەڕکردن بەو خودە ئایدیالیستەی کە دیکارت هێناویەتە کایەوە، هەڵەیەکی فەلسەفی گەورەیە. لەهەموو ئەمانەدا بە گشتی نیچە و هایدگەر پێکەوە کۆدەبنەوە .دەتوانین بڵێین ئەو دووانە فەیلەسوفا نێکن، زەمینەیان بۆ پۆست مۆدێرنە خۆشکردووە.

هاوڵاتی: دەمەوێت بپرسم هۆی چییە کە لە دوای دووەم جەنگی جیهانییەوە، هایدیگەر با دەداتەوە بەلای شیعر و ئەدەب و هونەردا، بەتایبەت خۆ خەریککردن بە چامە شیعرییەکانی شاعیرانی وەك (هۆڵدەرلین و ڕێلکەوتراکل (ەوە؟

د.محەمەد کەمال : بەڵێ هایدیگەر دەڵێت : (بۆ تێگەیشتن لە واتای بوون، ڕێگەی جیاواز هەیە). یەکێك لەو ڕێگایانەی دەتوانین واتای بوونی پێ بدۆزینەوە و ئاشنامان بکات بە بوون، ڕێگای فەلسەفەیە، میتۆدێکی فینۆمینۆلۆژی- هێرمۆنیتیکەوە.

بەڵام ڕێگاو ڕێچکەی دیکە هەیە کە پێویستە باسیان بکەین. یەکێك لەو ڕێگایانەی زۆر گرنگە و دەتوانێت بە واتای بوونمان بگەیەنێت هونەرە، هونەر بە گشتی. لەنێو هونەریشدا شیعر لە هەموویان باڵا دەست ترە. چونکە شیعر زمان بەکاردەهێنێت، زمانیش تاکە ڕێگەیە ئێمە بتوانین واتای بوونی پێ تەفسیر بکەین

بەشی پێنجەم

لەبەشی شەشەمدا د.محەمەد کەمال باس لە دیدی هایدیگەر دەکات بۆ شیعر و شاعیر دەکات ، هەروەها ئاخۆ فەلسەفەی هایدیگەر دژە هومانیزم بووە یان بە پێچەوانەوە.

هاوڵاتی: وەکو ئەوەی هایدیگەر خۆی دەڵێت: (زمان ماڵی بوونە)؟

د.محەمەد کەمال : بەڵێ، ماڵی بوونە . زمانی شیعر (لێرەدا مەبەستم لە زمانی شیعر دروستکردنی کێش و سەروا نییە، ئەو شێوە تەکنیکیەی شیعرنا، بەڵکو دەربڕینێکی شاعیرانە). پێموایە هۆڵدەرلینە کە دەڵێت: (ئێمە هەموو هێمایەکی نەخوێندراوەین، لە خاکێکی بێگانەدا زمانەکەی خۆشمان بیرچۆتەوە). ئەمە دەربڕینێکی تا بڵێی جوانە. هایدیگەر هاتووە ئەمەی بەستۆتەوە بەو جۆرە نامۆ بوون و نا ڕەسەنیەتیەی کە لە سەردەمی مۆدێرن و سەردەمی تەکنەلۆژیادا هەیە.

ئەمڕۆ مرۆڤ ڕەسەنایەتی بوونی خۆی لە دەست داوە، لەژێر کاریگەرێتی تەکنەلۆژیا و ئەو کەلتورە بازاڕییەی کە دروست بووە بۆ ئێمە، زمانێك قسە دەکەین زمانی خۆمان نییە. ئەڵبەتە مەبەستی هۆڵدەرلین ئەوەنییە کوردی زمانی بێگانەی تۆیە، بەڵکو مەبەستی ئەوەیە تۆ گوتارێکی لەکارکەوتوو بەکاردەهێنێت بۆ گفتوگۆ و ڕاگەیاندن. لێرەوە هایدیگەر دەیەوێت بڵێت: (ئێمە لە ڕێی هونەرەوە دەتوانین ، بوون بناسین و بە کەنیونەئاشنا ببین).

هەر ئەم بۆچونەشی کاری کردۆتە سەر ئەوەی، چەند بزوتنەوەیەکی هونەری پەیدا ببێت و بڵێن: (مادامەکی هونەر هەقیقەتی بووونمان بۆ ئاشکرا دەکات، کەواتە زۆر شت هەیە کەبە هونەر دادەنرێت). ئەگەر بزانیت هەنووکە ئیستۆلەیشن پەیدا بووە، هونەرمەندێك دێت و مێزێك و کورسیەك لەوێدا دادەنێت و دەڵێت ئەمە هونەرە.

لەبیرمە چەند ساڵێك لەمەوبەر ڕوشدی ئەنوەر لە پێشەنگایەکدا لە گەلەری سەردەم، ئیشێکی هونەریی دانابوو ئیشەکە ئەمە بوو (مێزێکی سوتاوی دانا بوو، دوو کورسیشی لەمبەرو ئەو بەری مێزەکەدا . کورسیەکی سپی و کورسیەکی ڕەش و لە نێوانیاندا مێزەکە سوتا بوو). واتە دیالۆگ نەماوە، جا ئیتر ئەو دیالۆگە سیاسی بێت فیکری بێت.

ئەوە بۆ خۆی جۆرێکە لە هونەر، بەڵام ئەو هونەرە شێوەیەکی تازەی وەرگرتووە. وەکی کارێکی هونەری سیزان یان ڤان کوخ نییە، لەسەر کانڤاس بە ڕەنگ کرا بێت. بەڵام لە هەمان کاتدا واقعی بوون دەردەخات.

لێرەوە هایدیگەر ئەو کێشانە باس دەکات کە هونەر ڕۆڵێکی سەرەکی دەگێڕێت، بۆ تێگەیشتن لە واتای بوون. جا ئەو هونەرە شێوەکاری بێت یاخود شیعر بێت. لە هەموویان زیاتر ئەو گرنگی بە شیعر دەدات و پێیوایە شیعر دەتوانێت، چاوساغمان بێت بۆ تێگەیشتن لە واتای بوون.

شیعر ئاماژە بۆ واتای بوون دەکات، بەڵام شرۆڤەی ناکات. شاعیر دەتوانێت ڕاستەقینەکەت نیشان بدات وەکو هێمایەك، بەڵام بۆتی شرۆڤەناکات. لەبەرئەوە زمانی شیعریی وەکو فەلسەفە واتای بوون دەردەخات، بەڵام فەلسەفە توانای شرۆڤەکردنی هەیەو شیعر ئەو توانایەی نییە، تەنها توانای ئاماژەکردنی هەیە. بۆیە نوسینێکی هەیە دەڵێت: (مرۆڤ شاعیرانە نیشتەجێ دەبێت). ئەو دەیەوێت هەموو مرۆڤێك شاعیرانە بژی، چونکە شاعیر ئەو کەسەیە ڕاستی بوون دەناسێت.

هاوڵاتی: دەکرێت ئەو دەستە واژەیەی هایدیگەر ئاوا بڵێین: (مرۆڤ بە شیعر نیشتەجێی بوونە)؟

د.محەمەد کەمال : من ئەو دەستەواژەیەم لە ئینگلیزییەوە وەرگێڕاوە و دەڵێت (مرۆڤ شاعیرانە نیشتەجێی بوونە). ڕەنگە وەرگێرانەکەی من زۆر تەواو نەبێت، بەڵام ئینگلیزیەکەی وایە. ئەڵبەتە مەبەستی لە جێنشین بوونی شاعیرانە ئەوەیە، مرۆڤ دەبێت داهێنەر بێت. لە شوێنێکی تردا هایدیگەر دەڵێت: (شاعیر هەمیشە لە پشوداندایە).

مەبەستی ئەو لە پشودان دانیشتنی تەمبەڵانە نییە کە هیچ کارێك نەکەیت، بەڵکو مرۆڤ کاتێك دەچێتە پشووەوە (بۆ نمونە من مۆڵەتم وەرگرتووە لەو دەزگایەی کاری تێدا دەکەم بێم بۆ کوردستان و ئێستا لە کوردستانم، چەند پڕۆژەیەکم هەیە و ئەو پڕۆژانەش خۆم هەڵیان دەبژێرم و دەزگاکە ناچارم ناکات بەوە. کەواتە من کاتێك لە پشودام، سەربەستانە دەتوانم پڕۆژەکانی خۆم هەڵبژێرم).

شاعیریش بەردەوام لە پشوداندایە، بەردەوام دەیەوێت خۆی پڕۆژەکانی هەڵبژێرێت و داهێنەرانە بژی. بۆیە ئێمە دەمانەوێت شاعیرانە بژین. مەبەستی هایدیگەر ئەوەیە.

هاوڵاتی: هەندێك پێیان وایە هایدیگەر زۆر لە ژێر کاریگەری دنیای شیعرەکانی هۆڵدەرلیندا بووە. لە کاتێکدا هۆڵدەرلین دەڵێت: (ئێمە لە ڕۆژگارو قۆناغێکدا ژیان دەگوزەرێنین کە خواکان ڕوویان لێوەرگێڕاوین و ئاگایان لێمان نەماوە)، هایدیگەریش لەژێر کاریگەری ئەو بۆچونانەیدا لە دوا ساڵەکانی تەمەنیدا دەڵێت: (مەگەر تەنها هاتنی خوایەك ڕزگارمان بکات)؟

د.محەمەد کەمال : ڕاستە ئەوە قسەیەکی هۆڵدەرلینە و هایدیگەریش بەکاری هێناوەتەوە. بەڵام لە کتێبێکیدا کە بەم دواییانە کراوەتە ئینگلیزی، باسی ئەوە دەکات سەردەمی تەکنۆلۆژیا چ جۆرە تەبایی و نەهامەتییەکی هێناوەتە ناو کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی و مرۆڤی دووچاری چ قەیرانێك کردووە. یەکێك لەو قەیرانانە کوشتنی پرسیارە، کوشتنی داهێنانە. سەرەڕای ئەوە هێنانە ئارای کەلتورێکی باوە کە هەموو شتێك ستۆك و کاڵ و کرچە تێیدا .هونەر کاڵ و کرچە، بیرکردنەوە کاڵ و کرچە. زمان دەگۆڕێت، هەموو شتێك دەگۆڕێت .

پاش ئەوە هەڵهاتنی خواكان دەست پێدەكات. من لە كتێبەكەمدا (هایدیگەر و شۆڕشێكی فەلسەفی)، ئاوا بوونی خواكانم بەستۆتەوە بەم خاڵانەوە .كاتێك ئاوابوونی خواكان دەبەستینەوە بەم خاڵانەوە، خەسڵەتێكی دیینی وەرناگرێت. هایدیگەر باسی ئەو خوایە ناكات كە لە ئاسماندایە و ئێمە ڕووی تێناكەین و وازمان لە دینداری هێناوە، یاخود وازمان لە خوا پەرستی هێناوە .

بابزانین واتای خودا چییە؟ خوا دەسەڵاتێكە دەتوانێت سەربەستانە هەمووشتێك دابهێنێت. بە بڕوای هەندێك لە فەیلەسوفان، ئێمە خۆمان ئەو خودایەمان دروست كردووە. بیرۆكەی ئێمەیە، ئەگینا خودا نییە، بەڵكو جۆرێكە لەنامۆ بوونی خۆمان. ئێمە خۆمان ئەو دەسەڵاتەمان ڕادەستی ئەو كردووە، بەڵام ئەو دەسەڵاتە دەبێت بە ئێمە بێت، نەك بەو بێت. ئێمە دەبێت ڕۆڵی خودا وازی بكەین لەسەر زەمین.

لەبەرئەوەی سەردەمی تەكنەلۆژیا دەسەڵاتی داهێنان لەناودەبات و مەحفی دەكاتەوە، ئەوا ڕۆڵی خواكان نامێنێت. واتە ڕۆڵی مرۆڤی داهێنەر بزر دەبێت. مرۆڤی داهێنەر لە سەردەمی تەكنەلۆژیادا كەم دەبێتەوە، یاخود ڕەنگە سەردەمێك بێتە ئاراو هەر نەمێنێت.

هاوڵاتی: ئایا ئێمە لە ئێستادا و بەهۆی هەژموونی زۆری تەكنەلۆژیا و زانستەوە و بەهۆی كوشتنی جیاوازیەكان و بیركردنەوە وداهێنانەوە، سەردەمێك دەگوزەرێنین پڕاو پڕ عەدەمیە و ئەو ڕۆژگارە ئەنگوستە چاوەیە كە فەیلەسوفێكی وەك فردریك نیچە پێشبینی كردووە و هۆشداری داوینەتێ لەبارەیەوە؟

د.محەمەد كەمال : بەڵێ، باسی عەدەمیەتت كرد كە بە ئینگلیزی نیهلیزمە و ئێمەش دەتوانین چەمكی هیچ گەرایەتی بۆ دابنێین. خۆی مێتافیزیك بۆچونێكی هیچگەراییانەی هەیە و مێتافیزیك بە گشتی نیهێلیزمە، بەڵام با بزانین لە چ ڕوویەكەوە؟

ئەڵبەتە لەو ڕووەوە كە دەڵێت: (بوون هیچە و پێویست ناكات ئێمە لێی بكۆڵینەوە). كە دەڵێت: (بوون هیچە)، كەواتە ئەمە جۆرێكە لە هیچ گەرایەتی و لە بوون ناكۆڵێتەوە، لە هەبوون دەكۆڵێتەوە.

لێرەدا مێتافیزیك دەبێت بە زانست كە بوو بە زانستیش، ئەو زانستە لە قۆناغێكدا پێش ئەكەوت كۆتایی پێدێت. جا بۆیە هەندێ كەس باسی كۆتایی فەلسەفە دەكەن. هایدیگەر خۆشی كتێبێكی نوسیووە لەسەر كۆتایی فەلسەفە. ئەڵبەتە لێرەدا فەلسەفە وەكو مێتافیزیزك كۆتایی دێت، چونكە مێتافیزیك زانستێك نییە پێشكەوتبێت وەكو فیزیا و كیمیاو زانستەكانی دیكە.

یان ئەو پرسیارەی مێتافیزیك دەیكات، زانستەكان وەڵامی دەدەنەوە. بەڵام فەلسەفە وەكو ئۆنتۆلۆژی، بە هیچ شێوەیەك كۆتایی نایەت. ئەمڕۆ لە سەردەمێكداین، ئەگەر بە سەردەمی كۆتایی مێتافیزیكیش دابنێین (بە كۆتایی فەلسەفە دابنێین)، لە هەموو سەردەمێك زیاتر پێویستمان بە فەلسەفە هەیە، چونكە هێشتا واتای بوونمان بۆ ڕوون نەبۆتەوە.

هاوڵاتی: یەكێك لەو ڕەخنانەی ڕووبەڕووی فەلسەفەی مارتن هایدیگەر دەبێتەوە ئەوەیە، هەندێ بە فەلسەفەیەكی دژە هیومانیستی و دژە هیومانیزم تاوانباری دەكەن؟

د.محەمەد كەمال : بەكارهێنانی وشەی دژ زۆر زەحمەتە، چونكە وەكو دەزانین هایدیگەر لە كتێبی (بوون وكات) دا تەفسیری بوونی مرۆڤی كردووە، لەو تەفسیركردنەشیدا بە تەواوەتی فەلسەفەی دیكارتی ڕەتداوەتەوە و تەفسیرێكی نوێی بۆ بوونی مرۆڤ هێناوەتە ئاراوە.

واتە بە ئاشكرا ئەوە ناڵێت كە مرۆڤ جەوهەرێكی نەگۆڕە، بەڵكو دەڵێت(دازاین)ە و (دازاین)یش واتایەكی فەلسەفی قوڵی هەیە. لەبەرئەوە ناتوانین بڵێین هایدیگەر دژی مرۆڤە یاخود دژی مرۆڤایەتییە، بەڵام دەڵێت من نامەوێت باسی مرۆڤایەتی بكەم، چونكە مرۆڤایەتی چەمكە و هەقیقەتێكی دەرەكی نیە باسی بكەیت.

ئێمە مرۆڤە تاكەكان دەبینن (ئارام دەبینین، شوان دەبینین)، بەڵام مرۆڤایەتی نابینین. ئەگەر من لە تۆ بپرسم ئایا مرۆڤایەتی لە كوێدا هەیە؟ ناتوانین بیدۆزینەوە. بەبێ تاكەكان مرۆڤایەتی نییە. لەبەرئەوە تۆ ناتوانیت باسی شتێك بكەیت كە هەقیقەتێكی دەرەكی نەبێت، یاخود ڕاستەقینەیەكی نەبێت لە دەرەوەی بیركردنەوەدا.

ئەمە لە لایەك و لە لایەکی دیکەوە پرۆژەی فەلسەفی مارتن هایدیگەر، پرۆژەیەك نییە بە تەنها لە واتای بوونی مرۆڤ بکۆڵێتەوە. بۆیە دەڵێت: (من باسی ئەنسرۆپۆلۆژیات بۆ ناکەم، باسی مرۆڤایەتیت بۆ ناکەم. من کاتێك باسی دازاین دەکەم، هەوڵدەدەم لە ڕێی بوونی دازاینەوە بە واتای بوون بە گشتی بگەم. لەبەرئەوە ئامانجی سەرەکی من لە پرۆژە فەلسەفیەکەمدا، واتای بوونە نەك بوونی مرۆڤ). لێرەوە هایدیگەر خۆی لە چەمکی هیومانیزم بە دوور دەگرێت. ئەڵبەتە دژی مرۆڤایەتی نییە، بەڵام دەڵێت نامەوێت باسی هیومانیزم بکەم.

لەبەشی شەشەمی چاوپێکەوتنەکەدا د.محەمەد کەمال،باس لە ڕۆڵی فەلسەفەی هایدیگەر لە جیهاندا دەکات و چۆن ئەمڕۆ زۆرجار بە سەدەی هایدیگەر دەناسرێت. لەهەمانکاتیشدا باسی نەیارانی هایدیگەر لە جیهاندا دەکات و فەلسەفەکەیان دەخاتە ڕوو.

هاوڵاتی: بە پێی ئەوەی ئاگادار بن ئامادەگی هایدیگەر و فەلسەفەکەی، لە ناوەندی ئەکادیمی خۆرئاوا و لەناو کۆمەڵگە پێشکەوتووەکانی دنیادا لە چ ئاستێکدایە؟

د.محەمەد کەمال : سەردەمەکەمان سەردەمی مارتن هایدیگەرە. لە سەدەی نۆزدەدا دەیانگوت سەردەمەکەمان سەردەمی هیگڵە، دواتر بوو بە سەردەمی مارکس. ئەمڕۆش سەردەم سەردەمی هایدیگەرە .لەکایە ئەکادیمیەکاندا هایدیگەر و فەلسەفەکەی بایەخێکی زۆر پێدەدرێت. ئێستا کەسانێك هەن دەیانەوێت لە واتای فەلسەفەی هونەر تێبگەن، لە ڕوانگەی هایدیگەرەوە.

کتێبێکی زۆر لەبەردەستدایە، دەربارەی فەلسەفەی هونەر لە ڕوانگەی هایدیگەرەوە. هاوکات کەسانێك هەن کار لەسەر فێمێنیزم دەکەن لە ڕوانگەی هایدیگەرەوە، هەروەها تەلارسازی لە ڕوانگەی هایدیگەرەوە. شوێن لە ڕوانگەی ئەوەوە، چونکە هایدیگەر بەو شێوەیەی باسی شوێن دەکات(جێ نشین بوونی مرۆڤ لە شوێندا)، پرسێکی زۆر گرنگە. یاخود کێشەکانی ژینگە لە ڕوانگەی هایدیگەرەوە .
ئەو باس لە نیگەرانی دەکات ، نیگەرانیمان بۆ ژینگە و بۆ بوون بە گشتی کە دەڵێت: (بوون نیشتمانی تۆیە و نابێت وێرانی بکەیت. نابێت ڕێگە بە هیچ کەس بدرێت نیشتمانی خۆی وێران کات .(
تۆ کاتێك بوون بە نیشتمانی خۆت دادەنێیت ، خۆشت دەوێت و بە نیگەرانیەوە تەماشای دەکەیت. لە مڕۆدا تێکڕای ئەمانە بوونەتە مایەی ئەوەی، جۆرە نوسینێك لە بوارە ئەکادیمیەکاندا سەرهەڵبدەن کە هەموویان پەیوەندییان بە فەلسەفەی هایدیگەرەوە هەیە. .
هاوڵاتی: لە ئێستادا هایدیگەر ناسە گەورەکانی جیهان کێن؟ .
د.محەمەد کەمال: لەڕاستیدا ئەوەندە زۆرن، ڕەنگە ناوی هەموویانم لە بیر نەمابێت، چونکە بەردەوام کتێبەکانی هایدیگەر وەردەگێردرێن بۆ سەر زمانی ئینگلیزی و ئەوانەشی وەریدەگێڕن کەسانی ئاسایی نین، ئەوانەن خۆیان بە شاگردی هایدیگەر دادەنێن. یەکێك لەوانەی بیرم مابێت ژنە فەیلەسوفێکە کە ئێستا لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەژی و ناوی جۆمان تامباوە، ئەم خانمە بۆ خۆی (بوون و کات) ی وەرگێراوە بۆ سەر زمانی ئینگلیزی و لە نزیکەوە هایدیگەری ناسیووە. ئێستا ئافرەتێکی زۆر بەتەمەنە.

ئەڵبەتە کەسانی دیکەش زۆرن .نمونەکانیان وەك گادامێرو دێریدا و لە زانکۆکانی فرایبۆرگ و هایدلبێرگ لە ئەڵمانیا هایدیگەر ناسی دیکە زۆرن. بە زمانی ئینگلیزیش کەسانێکی زۆر لەسەر هایدیگەر دەنووسن، بەڵام بەداخەوە ئێستا ناوەکانیانم نایەتەوە یاد.

هاوڵاتی: هایدیگەردەڵێت:(فەلسەفە ئەرکێکی کۆمەڵایەتی نییە)، بە پێچەوانەوەی فەلسەفەی مارکسیزمەوە. پرسیارەکە ئەوەیە گەر فەلسەفە ئەرکێکی کۆمەڵایەتی نەبێت، ڕاستەوخۆ بەشداری گۆڕینی دنیا نەکات، بۆ ئەمڕۆ فەلسەفەی هایدیگەر چۆن دەتوانێت هاوکارمان بێت و کۆمەکمان پێ بکات؟

د.محەمەد کەمال: بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە دەگەڕێمەوە سەر تێکستێکی هێربرت مارکۆزە کە تیایدا باسی ڕۆڵی کتێبی (بوون و کات) دەکات و دەڵێت: (سەروەختێك ئێمە خوێندکاری زانکۆ بووین و خوێندنی فەلسەفە گەیشتبووە ئاستێك بێزار بووبووین لێی، چونکە نیوکانتێزم کۆنترۆڵی زانکۆکانی کردبوو، وامان دەزانی فەلسەفە هیچ ڕۆڵێکی لە ژیانی مرۆڤدا نەماوە و بۆتە هەرزەگۆی و زمانێکی ڕوتی ئەکادیمی، بەڵام کاتێك بوون و کاتمان بینی، هەستمان کرد شۆڕشێکی فەلسەفی دروست بووە، چونکە بوون وکات تەفسیرێکی نوێ بۆ بوونی مرۆڤ دەکات).

بۆیە من لەو بڕوایەدا نیم، فەلسەفەی هایدیگەر ڕۆڵێکی کۆمەڵایەتی نەبێت. کێشەی ڕەسەنێتی بوون ونارەسەنێتی بوون، نامۆ بوونی مرۆڤ، ئەمانە هەموویان پەیوەندیەکی سەرەکیان بە ڕۆڵی مرۆڤ لەناو کۆمەڵگەدا هەیە. بەڵام گەر بڵێیت هایدیگەر دەڵێت فەلسەفەکەی من وەکو فەلسەفەکەی مارکس ڕۆڵێکی سیاسی نییە، ڕاست دەکات، چونکە خۆی لە شوێنێکدا (کە نامەیەکەو بۆ فەیلەسوفێکی فەرەنسی نوسیووە و بەناوی پەیامێك دەربارەی هیومانیزم بڵاوکراوەتەوە)، دەڵێت:(ئێمە نەهاتووین تەفسیرێکی وامان پێبێت بۆ مێژوو کە لە تەفسیرەکەی مارکس پێشکەوتووتر بێت، بۆیە سود لە تەفسیرەکەی مارکس بۆ مێژوو وەردەگرین، بەڵام تەفسیرمان بۆ واتای بوون جیاوازە.(هەر لەبەرئەوەشە دەڵێت: (ڕاستە فەلسەفەکەی من رۆڵێکی سیاسی نییە (، بەڵام گەر تۆ بە وردی بیخوێنیتەوە تێدەگەیت کە چ ڕۆڵێکی کۆمەڵایەتی دەگێرێت. لە ئێستاشدا زۆرێك لە لێکۆڵینەوەکان جەخت لەسەر ڕۆڵی فەلسەفەی کۆمەڵایەتی هایدیگەر دەکەنەوە.

هاوڵاتی: هایدیگەر چەند لایەنگرو هەواداری هەیە، هێندەش ناحەزو نەیاری هەیە. پۆزتڤیستەلۆژیکیەکان و گروپی بازنەی ڤییەنا و بە تایبەتیش کەسێکی وەك ڕۆدۆلوف کارناب، چاکترین نمونەیەکی ئەو ئەنتی هایدیگەر یەن .ئایا لە ئێستادا و لە کایەی ڕۆشنبیری خۆرئاوادا، ئەو دژایەتی کردنە هەروەك خۆی ماوە و درێژەی هەیە؟

د.محەمەد کەمال: ئەڵبەتە ململانێکە هەرماوە، بەڵام لەو بڕوایەدا نیم گەیشتبێتە ئاستێك کە ڕۆڵێکی گەورە ببینێت. چونکە وەکو دەزانیت بزوتنەوەی لۆژیکەڵ پۆزەتڤیزم کە دروستبوو، لە ئێستادا وورده وورده لەناو دەچێت. لە چەند زانکۆیەکی بەریتانیا و لای خۆمان لە ئوستراليا، فەلسەفەی لۆژیکەڵ پۆزەتڤیزم دەخوێنرێت.

هاوڵاتی: واتە لە جیهانی ئەنگلۆساکسۆندا ڕەواجی هەیە؟

د.محەمەد کەمال: بەڵێ لە جیهانی ئەنگلۆساکسۆندا فەلسەفەی شیکاری و پۆزەتڤیزم دەخوێنرێت، بەڵام لە وڵاتانی دیکەدا ئەوەندە بایەخی پێنادرێت. پاشان ناکۆکی و ڕێك نەکەوتن لەسەر چەند کێشەیەکی فەلسەفی، لەنێو بیرکردنەوەی فەلسەفیدا شتێکی ئاساییە .تەنانەت لەنێو فیکری بونگەرایەتیشدا، ناکۆکی و ڕێکنەکەوتن هەیە.

وەکو دەزانین لۆژیکەڵ پۆزەتڤیزمەکان هەموو شتەکان دەگێرنەوە بۆ کێشەی زمان و زمانەوانی و لۆژیكو دەستەواژەی لۆژیکی و ئەو شتانە. گەر لەبیرت بێت یاخود خوێندبێتتەوە، بێرتراند ڕاسل کتێبێکی هەیە بەناوی(مێژووی فەلسەفەی ڕۆژئاوا) .

هاوڵاتی: بەڵێ ئەو کتێبە بە دوو بەرگ بە زمانی عەرەبی هەیە و فوئادزەکەریا وەریگێراوە .

د.محەمەد کەمال: بەڵێ لەو کتێبەدا کە دێتە سەر هیگڵ، دەڵێت ئەوە فەلسەفە نییە، چونکە هیچ واتایەك نابەخشێت. بێگومان کە من دەڵێم:(ئەم مێزە سپییە)، ئەوە دەستەواژەیەکی لۆژیکیە، چونکە ئێمە دەتوانین تەماشای کەین و بیسەلمێنین سپیەیان سپی نییە.

بەڵام سەروەختێك هیگڵ دەڵێت) :ئاگامەندی بنەرەتی هەموو جۆرە هەبوویەکە)، ئەوەمانای چییە؟ هەبووچییە؟ ئەڵبەتە ئەو دەستەواژانە لە ڕووی ڕێزمانییەوە تەواوە، بەڵام لە ڕووی لۆژیکیەوە تۆ ناتوانیت بیسەلمێنیت، وەکو ئەوەی بڵێیت:(مێزەکە سپییە، یان مێزەکە ڕەشە). لەبەرئەوە بێرتراند ڕاسل دەڵێت: (ئەمە فەلسەفە نییە). بەڵام لە هەمان کاتدا دەزانین فەلسەفەی هیگڵ چ کاریگەرێتیەکی، لەسەر پێشکەوتن و بەرەو پێشچونی بیرکردنەوەی فەلسەفی و مێژوو هەبووە.

بۆیە ناکۆکی نێوان ئەو جۆرە فەلسەفانە وەکو لۆژیکی پۆزەتڤیزم و فەلسەفەی شیکاری و کارناب و ئەوانە لەگەڵ هایدیگەر، ناکۆکیەکی فەلسەفیەو لەو بڕوایەدا نیم کاربکاتە سەر کەمکردنەوەی کاریگەرێتی هایدیگەر بەسەر بیرکردنەوەی فەلسەفیەوە.

پرۆڤایل/

(دۆکتۆر محەمەد کەمال (حەمەکەمال

لە ساڵی 1955 لە کەرکووک لەدایکبووە

له ساڵی 1979 دەچێتە پاکیستان و لە زانکۆی کراتچی کۆلیژی فەلسەفە دەخوێنێت

ساڵی 1983 کۆلیژی فەلسەفە تەواو دەکات

لە ساڵی 1985 ماجستێر لەفەلسەفە لە زانکۆی کراتچی لە وڵاتی پاکیستان دەهێنێت

لە ساڵی 1988 دکتۆرا لە فەلسەفەی هیگلدا دەهێنێت.

لە ساڵی 1997 تا 2006 دەبێتە وانەبێژ لە ئەنستیتوی " ئاسیا و ڕۆژهەڵات " سەر بە زانکۆی مێلبورن

خاوەنی چەندین کتێب و لێکۆڵینەوەی فەلسفەییە.

- .